Qabul qilindi: 19-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 26-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 03-noyabr 2026-yil

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNI O‘QUVCHILAR O‘RTASIDAGI NIZOLARNI ZO‘RAVONLIKSIZ HAL ETISHGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Sultanova Nilufar Raxmatullayevna
Jizzax davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi
sultonovanilufar73@gmail.com

Annotatsiya. Tezisda bo‘lajak pedagoglarni o‘quvchilar o‘rtasida yuzaga keladigan nizolarni zo‘ravonliksiz hal etishga tayyorlashning nazariy-metodik asoslari yoritiladi. Oddiy kelishmovchilikni tahqirlash, tazyiq va takroriy zo‘ravonlikdan farqlash, pedagogik muloqotda hissiyotlarni boshqarish hamda xavfsiz yechimni loyihalash masalalari tahlil etiladi. Talabalar uchun konfliktologik vaziyatlarni o‘rganish, muloqot ssenariysi tuzish va refleksiv tahlil o‘tkazishga doir topshiriqlar, shuningdek, tayyorgarlikni baholash mezonlari taklif qilinadi. Natijalar nazariy-metodik tavsiya sifatida berilib, yangi empirik tajriba natijasi sifatida talqin qilinmaydi.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak pedagog, pedagogik nizo, zo‘ravonlik profilaktikasi, konstruktiv muloqot, xavfsiz ta’lim muhiti, konfliktologik kompetensiya, refleksiya, pedagogik mexanizm.

Ta’lim jarayonida o‘quvchilar o‘rtasidagi manfaat, fikr va ehtiyojlar farqi turli kelishmovchiliklarga olib kelishi tabiiy. Nizo o‘z-o‘zidan zo‘ravonlikni anglatmaydi; ammo uni mensimaslik, shaxsni kamsituvchi muomala yoki tomonlarning kuch jihatidan teng bo‘lmagan vaziyatini e’tiborsiz qoldirish salbiy oqibatlarni kuchaytirishi mumkin. UNESCO maktabdagi zo‘ravonlik va bulling ta’lim oluvchilarning huquqlari, farovonligi hamda o‘quv faoliyati bilan bog‘liq ekanini ko‘rsatadi [5]. Shu bois bo‘lajak pedagog nizoni faqat intizomga doir holat emas, tarbiyaviy va xavfsizlik jihatlari tutashgan pedagogik vazifa sifatida ko‘rishi lozim.

Nizo bilan ishlashda ikki xato yondashuv uchraydi: har qanday bahsni darhol jazolashga asoslash va barcha vaziyatda bolalardan o‘zaro yarashishni talab qilish. Birinchi holat muammoning sababini muhokama qilish imkonini kamaytirsa, ikkinchisi doimiy tazyiqqa duchor bo‘layotgan bolani noqulay vaziyatga qaytarishi mumkin. Bo‘lajak pedagog aynan shu farqni metodik jihatdan anglashga, bolani ayblamasdan tinglashga hamda xavf belgilari mavjud bo‘lganda himoya tartiblarini ishga tushirishga tayyorlanishi kerak.

Tadqiqot maqsadi va nazariy yondashuv

Mazkur tezisning maqsadi bo‘lajak pedagoglarni o‘quvchilar o‘rtasidagi nizolarni zo‘ravonliksiz hal etishga tayyorlashda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan pedagogik mexanizmlar, o‘quv topshiriqlari va diagnostik mezonlarni ishlab chiqishdan iborat. Zo‘ravonlik turlari, manfaatdor tomonlarning hamkorligi hamda pedagog kadrlar kompetensiyalariga oid tadqiqotlar [1–4], shuningdek, xalqaro profilaktik tavsiyalar [5–8] mazmuniy tahlil qilindi. Vaziyatlarni pedagogik modellashtirish, qiyosiy tahlil va refleksiv topshiriqlar metodik asos sifatida tanlandi.

Nazariy yondashuvning markazida “nizoni tushunish – xavfni aniqlash – tinglash – xavfsiz qarorni tanlash – munosabatlarni kuzatish” ketma-ketligi turadi. U o‘quv vaziyatlari bilan ishlash uchun ishlab chiqilgan didaktik model hisoblanadi. Nizodagi kuchlar nomutanosibligi, tahdid yoki takroriy tahqirlash belgilari aniqlansa, o‘zaro murosa mashqlari o‘rniga muassasaning bola xavfsizligini ta’minlash tartiblariga tayanish talab etiladi. Shu jihat nizo mediatsiyasini zo‘ravonlikning barcha shakllariga bir xil tatbiq etishdan saqlaydi.

Pedagogik mexanizmlarning tarkibiy qismlari

Birinchi — diagnostik-tahliliy mexanizm. Bo‘lajak pedagog vaziyat tavsifida kim nima deganini, hodisaning takrorlanish ehtimolini, guvohlar bor-yo‘qligini va bolaning xavfsizligiga ta’sir etuvchi sharoitlarni ajratadi. “Tomonlar bir-biriga gap qaytardi” kabi kuzatilgan holat bilan “ulardan biri ataylab janjal chiqardi” kabi taxmin farqlanadi. Bu mashq shoshilinch yorliq qo‘yish o‘rniga faktlarga tayanilgan qaror qabul qilish malakasini

shakllantirishga xizmat qiladi.

Ikkinchi — kommunikativ-etik mexanizm. Pedagog tanbeh berishdan oldin muloqot uchun xavfsiz sharoit yaratadi, bolaga voqeani o‘z so‘zlari bilan aytishga imkon beradi va kamsituvchi ifodalardan foydalanmaydi. “Sen doim aybdorsan” kabi umumlashtiruvchi baho o‘rniga, “Bu gap boshqaga qanday ta’sir qilganini muhokama qilaylik” kabi xatti-harakatga yo‘naltirilgan fikr bildirish mumkin. Bunda bola gapirishni istamasa, uni jamoa oldida izoh berishga majburlamaslik ham muloqot madaniyatining sharti sanaladi.

Uchinchi — faoliyatli-loyihalash mexanizmi. Talaba nizo yuzasidan individual suhbat, sinf qoidalarini muhokama qilish, ijobiy muloqot ko‘nikmalarini mashq qilish hamda zarur hollarda tegishli mutaxassisga yo‘naltirishni bir-biridan farqlab rejalashtiradi. WHO, UNESCO va UNICEFning maktabda zo‘ravonlik profilaktikasiga oid qo‘llanmasi maktab faoliyatining muntazam jarayonlariga profilaktik tadbirlarni kiritish zarurligini yoritadi [6]. Shuning uchun bitta suhbat bilan cheklanmaydigan uzluksiz yondashuv muhim.

To‘rtinchi — refleksiv-baholash mexanizmi. Bo‘lajak pedagog o‘z qarori taraflardan birini nohaq ayblashga, xabardor qilgan bolani oshkor etishga yoki ziddiyatni kuchaytirishga olib kelmayaptimi, degan savollarni tahlil qiladi. Refleksiya “men nima qildim?” shaklidagi hisobotdan kengroq bo‘lib, “nega shu usulni tanladim, boshqa qanday xavfsiz variant bor edi?” degan kasbiy mulohazani ham o‘z ichiga olishi maqsadga muvofiq.

Talabalar bilan amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etish

Birinchi mashg‘ulot “Nizo yoki zo‘ravonlik?” deb nomlanadi. Talabalarga navbat talashish, guruh ishida kelisha olmaslik, takroriy haqoratlash va qo‘rqitish kabi to‘rtta shartli holat beriladi. Har bir vaziyat bo‘yicha pedagogik muammoning tabiati, tomonlar xavfsizligi va dastlabki javobning maqsadi izohlanadi. Talaba barcha holatga yagona “kelishinglar” tavsiyasini bermasligi, xavf mavjud joyda esa bolalarni yuzlashtirishni avtomatik yechim deb bilmasligi lozim.

Ikkinchi mashg‘ulot “Pedagogning dastlabki javobi” nomi ostida tashkil etiladi. Talaba o‘quvchining shikoyatiga uch xil javob variantini yaratadi: birinchi javob tinglamasdan keskin baho beradi, ikkinchisi holatni arzimas deya yopadi, uchinchisi esa vaziyatni aniqlab,

xavfsiz yordam yo‘lini tushuntiradi. Guruh uchinchi javobning kuchli jihatlari bilan bir qatorda uning qanday sharoitda yetarli bo‘lmasligini muhokama qiladi. Shu tariqa kommunikativ mulohaza amaliy qaror bilan bog‘lanadi.

Uchinchi mashg‘ulotda talabalar muloqot rejasini ishlab chiqadilar. Rejada suhbatning maqsadi, bolaga beriladigan ochiq savollar, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish talablari va keyingi yordam usullari ko‘rsatiladi. “Nega bunday qilding?” savolini ayblovga aylantirmaslik, bola tomonidan aytilmagan sabablarni unga nisbat bermaslik tavsiya etiladi. Suhbat maxfiyligi chegaralari oldindan tushuntiriladi; xavfsizlik talab qilsa, tegishli mas’ullarga zarur ma’lumot yetkazilishi mumkin.

To‘rtinchi mashg‘ulot “Sinf kelishuvi” loyihasini tayyorlashga bag‘ishlanadi. Talabalar o‘quvchilar yoshiga mos 5–6 ta qoida tuzadilar: bir-birini tinglash, haqoratli laqab ishlatmaslik, norozilikni kamsitmasdan bildirish, yordam so‘raganni masxara qilmaslik va nizo kuchaysa mas’ul kattaga murojaat qilish. Qoidalar faqat taqiqlar ko‘rinishida emas, kutiladigan ijobiy xatti-harakatlar tarzida ifodalanadi. Ularni real vaziyatlar asosida qayta ko‘rib chiqish mexanizmi ham ko‘zda tutiladi.

Shartli pedagogik vaziyat tahlili

Masalan, ikki o‘quvchi guruh loyihasidagi vazifalar taqsimoti bo‘yicha tortishib qoladi. Ulardan biri boshqasining fikrini bo‘ladi, ikkinchisi esa jahli chiqib, qo‘pol so‘z ishlatadi. Vaziyat bir martalik kelishmovchilik bo‘lsa, pedagog alohida tinglashdan so‘ng hamkorlik qoidalarini eslatishi, kelgusi vazifa taqsimotini aniq belgilashi mumkin. Biroq talaba muhokama davomida bir o‘quvchiga uzoq vaqt davomida tahdid qilinayotgani yoki u guruhdan ataylab chetlatilayotgani haqida ma’lumot olsa, masala oddiy kelishuv doirasidan chiqadi.

Mazkur murakkab holatda talaba birinchi navbatda bolalarning xavfsizligini baholaydi, hodisani sinf oldida qayta namoyish etmaydi va ma’lumotni muassasaning belgilangan himoya tartibi bo‘yicha ko‘rib chiqishni rejalashtiradi. Nizo mashg‘ulotlarining tarbiyaviy imkoniyatlari zo‘ravonlikka uchragan bolaning manfaatlariga zid kelmasligi shart. Shunday shartli keys talabalarni “muloqot bilan hammasini hal qilish” tamoyilining chegaralarini tan

olishga o‘rgatadi.

Kasbiy tayyorgarlikni baholash mezonlari

Taklif etilayotgan mezonlar to‘rt guruhga birlashtiriladi: tahliliy aniqlik, xavfsizlikka ustuvorlik berish, pedagogik muloqot sifati va yechimning moslashuvchanligi. Tahliliy aniqlikda talaba nizo bilan zo‘ravonlikni farqlaydi; xavfsizlik mezonida tahdid belgilarini payqaydi; muloqot sifati mezonida bolani tinglash va hurmat bilan so‘zlashishni namoyish etadi; moslashuvchanlikda yangi ma’lumot kelganda rejasini qayta ko‘rib chiqa oladi. Baholashda faqat nazariy ta’rifni yodlashga yuqori ball berish maqsadga muvofiq emas.

Bunda boshlang‘ich daraja bir xil chorani barcha vaziyatga qo‘llash, rivojlanayotgan daraja asosiy xavf va yordam yo‘lini aniqlash, yuqori daraja esa yechimning sababini hamda cheklovlarini izohlash orqali tavsiflanishi mumkin. Mezonlarning pedagogik o‘lchov sifatidagi ishonchliligini keyingi tadqiqotlarda ekspert bahosi va amaliy sinov orqali tekshirish lozim. Ushbu tezisda yangi kuzatuv, anketalash yoki tajriba-sinov statistikasi keltirilmagan.

Xulosa

Bo‘lajak pedagoglarni nizolarni zo‘ravonliksiz hal etishga tayyorlash ta’lim muhitida sog‘lom munosabatlarni shakllantirish bilan bevosita bog‘liq. Diagnostik-tahliliy, kommunikativ-etik, faoliyatli-loyihalash va refleksiv-baholash mexanizmlarining uyg‘un qo‘llanilishi talabaning faqat nizoni to‘xtatish emas, uning xavfsiz va tarbiyaviy yechimini izlash kompetensiyasini rivojlantirishga yo‘naltiriladi. Shu bilan birga, takroriy tahqirlash va kuchlar nomutanosibligi mavjud holatlarda bolalarni majburiy yarashtirishdan voz kechish, himoya choralarini ustuvor qo‘yish zarur. Taklif etilgan mexanizmlarning amaliy natijadorligini alohida tadqiqot asosida tekshirish istiqboldagi vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sultanova N. Bolalarga nisbatan zo‘ravonlik turlari va ularning salbiy ta’siri // “Transformation of Science in the Context of Global Development: Interdisciplinary Research, Innovative Solutions and a Sustainable Future” xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. — Toshkent–London, 2026-yil 30-sentabr. — B. 849–859.

2. Sultanova N. Pedagogik zo‘ravonlik muammosini muhokama qilish va hal qilishda barcha manfaatdor tomonlarning hamkorligi // Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar. — 2025. — № 4, C seriya. — B. 1169–1173.

3. Sultanova N. O‘zbekistonda bolalar va ayollar manfaatlarini himoya qilish, ularga yordam ko‘rsatish va qo‘llab-quvvatlash hamda xorijiy davlatlar bilan hamkorlikdagi loyihalar // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. — 2026. — Vol. 2, Issue 3. — B. 304–307. — ISSN 2181-3884.

4. Sultanova N. Forming competences to combat violence in training teaching staff // Science and Education in Karakalpakstan. — 2026. — № 1/2. — P. 991–995. — ISSN 2181-9203.

5. UNESCO. Behind the numbers: Ending school violence and bullying. — Paris: UNESCO, 2019. — https://www.unesco.org/en/articles/behind-numbers-ending-school-violence-and-bullying.

6. World Health Organization, UNESCO, UNICEF. School-based violence prevention: A practical handbook. — Geneva: WHO, 2019. — https://www.who.int/publications/i/item/school-based-violence-prevention-a-practical-handbook.

7. World Health Organization. INSPIRE: Seven strategies for ending violence against children. — Geneva: WHO, 2016. — https://www.who.int/publications/inspire-seven-strategies-for-ending-violence-against-children.

8. UNESCO. Safe to learn and thrive: Ending violence in and through education. — Paris: UNESCO, 2024. — https://www.unesco.org/en/articles/safe-learn-and-thrive-ending-violence-and-through-education.